

АНДРІЙ ЦИНА

(Полтава)

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ З ОХОРОНИ ПРАЦІ

Розглянуто комплексний підхід до розв'язання проблеми охорони праці в галузі освіти на основі принципів соціальної відповідальності. Проаналізовані види відповідальності, закономірності її вияву, компоненти відповідальності всіх учасників освітньої діяльності.

***Ключові слова:** соціальна відповідальність, охорона праці, суб'єкти освітньої діяльності.*

Головним завданням суспільства Конституція України визначила розбудову суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [3, с. 3]. Засобом (умовою) досягнення всіх соціальних цілей є соціальна відповідальність як усезагальний фактор самоорганізації суспільства [8, с. 119], тому об'єктивно постала проблема створення цілісної системи соціальної відповідальності, здатної перетворити посттоталітарний соціум на сучасне постіндустріальне демократичне суспільство. З подальшим зростанням масштабності завдань реформування суспільства та зростанням вимог до його членів зростає й роль відповідальної поведінки й діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин як громадян, що відчувають та здатні брати відповідальність, коли це необхідно.

Об'єднати народ і повести за собою спроможна українська національна ідея, девіз якої можна сформулювати на основі відповідального підходу: «Ми відповідальні за свою свободу, єдність і соціальний прогрес». Слід підкреслити демократичність девізу української національної ідеї, який підкреслює відповідальність за долю нації кожного громадянина держави (незалежно від етнічного походження), а не лише владних структур, що притаманне посттоталітарний патерналістській свідомості, на жаль, ще багатьох людей [5, с. 224].

У затвердженому 2009 року Порядку денному щодо укладення Угоди про Асоціацію України та ЄС передбачається виконання певних завдань, які стосуються соціальної відповідальності.

В умовах поглиблення світової фінансово-економічної кризи актуалізується потреба у формуванні та розвитку соціальної відповідальності суспільних суб'єктів, а саме: держави, роботодавців і громадянського суспільства. Небажання одних, неготовність інших у критичній ситуації надати переваги соціально значущим інтересам і цілям, відійти від вузькогрупових, корпоративних, тимчасових пріоритетів призводить до швидкого накопичення протестного потенціалу у суспільстві, зростання соціальної напруженості, конфліктів.

Необхідність розвитку соціальної відповідальності в охороні праці галузі освіти зумовлено, зокрема, низкою факторів:

- фінансовою й економічною слабкістю значної частки закладів освіти в Україні, коли на тлі постійного браку коштів ускладнюється поширення ідей та принципів соціальної відповідальності у сфері охорони праці;

- правовим нігілізмом і деформацією правової свідомості, коли переважно панує прагнення оминати закон, що частково пояснюється нестабільністю та вибірковістю застосування законів в Україні;

- термінологічною (нормативною) невизначеністю, що зумовлює елементарне нерозуміння як роботодавцями, так і іншими суб'єктами освітньої діяльності осно-

вних завдань і механізмів реалізації стратегій соціальної відповідальності в галузі охорони праці.

У такій ситуації на перший план виступає проблема підвищення рівня соціальної відповідальності всіх суб'єктів освітньої діяльності – держави, роботодавців, працівників і споживачів освітніх послуг у відповідності зі своїми повноваженнями. Здатність відчувати відповідальність не лише за власне життя, але й за життя тих, хто знаходиться поруч – доволі непросте завдання. Але якщо ми дійсно хочемо стало розвиватись за декларованими європейськими стандартами, то повинні щоденно діяти за найвищими соціальними принципами толерантності, взаємодопомоги й ініціативності [4].

Однак сьогодні дефініція *соціальної відповідальності* не є остаточно визначеною. Економісти основну увагу приділяють вивченню соціальної відповідальності роботодавців, політологи концентрують увагу на соціальній відповідальності держави тощо [2, с. 153].

Слід відмітити, що найчастіше визначення соціальної відповідальності базується на широкому тлумаченні категорії «соціальне», ототожненні його з суспільним. У цьому аспекті соціальність особистості, будь-якого соціального угруповання, спільноти розглядається як її багатоплановий зв'язок із суспільством [6, с. 30; 7, с. 31].

На думку А. Андрющенко, з соціологічної точки зору «соціальне» слід розглядати у вузькому, суто соціологічному аспекті, як характеристику відносин, що складаються між соціальними суб'єктами, які мають різні статусні позиції в соціальній ієрархії. В цьому аспекті «соціальне» віддзеркалює специфіку взаємодії різностатусних соціальних суб'єктів, які мають неоднакові соціальні позиції, статус, мають різний доступ до соціальних ресурсів, беруть різну участь в управлінні, внаслідок чого розрізняються за джерелами і величиною доходів, за структурою особистого споживання, за рівнем і якістю життя [1]. Такий методологічний підхід дає можливість розглянути соціальну відповідальність як складне системне явище, яке розкриває сутність соціальних суб'єктів як представників тієї чи іншої соціальної групи, прошарку, міру прийняття, інтеріоризації останніми соціально-значущих цінностей суспільства.

Метою статті є визначення та розкриття основних принципів соціальної відповідальності суб'єктів освітнього процесу в галузі охорони праці.

Комплексний підхід до розв'язання проблем у галузі охорони праці реалізується на основі принципів економічної мотивації й обопільної відповідальності всіх працівників (адміністрації, посадових осіб і робітників) – учасників трудових процесів на підприємстві – за створення й дотримання нормативних умов, забезпечення професійної та екологічної безпеки.

У колективному договорі (угоді, трудовому договорі) сторони передбачають забезпечення працівникам соціальних гарантій у галузі охорони праці на рівні, не нижчому за передбачений законодавством, їхні обов'язки, а також комплексні заходи з досягнення встановлених нормативів безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, підвищення існуючого рівня охорони праці, запобігання випадкам виробничого травматизму, професійним захворюванням і аваріям.

Зобов'язання колективного договору (угоди) певною мірою повинні відповідати принципам економічного стимулювання та матеріальної відповідальності за стан охорони праці. Це означає, з одного боку, що освітній заклад повинен бути готовим відшкодувати всі збитки від незабезпечення нормативних умов освітньої діяльності, від аварій та нещасних випадків (профзахворювань).

Природно, що при тлумаченні категорії *соціальної відповідальності* слід виходити із сутності родового поняття, а саме – «відповідальність». Як філософська категорія, відповідальність відображує об'єктивний, історично-конкретний характер взаємовідносин між особистістю, спільнотами, соціальними групами з точки зору усвідомленого виконання взаємних вимог, обов'язків, що до них висуваються. За різними критеріями можна визначити різні принципи відповідальності, які система управління охороною

праці в галузі освіти висуває перед суспільством. За змістом – економічні, політичні, юридичні, моральні, соціальні тощо. За суб'єктами – індивідуальну, групову, колективну відповідальність.

Юридична відповідальність передбачає додержання конкретних законів і норм регулювання в галузі охорони праці, які визначають, що може, а чого не може робити організація-роботодавець. Для здійснення освітньої діяльності роботодавець має право укладати з громадянами договори про використання їх праці. При укладанні трудового договору (контракту, угоди) роботодавець зобов'язаний забезпечити умови та охорону праці, її оплату не нижче встановленого в країні мінімального рівня, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до чинного законодавства. При втраті працездатності роботодавець забезпечує потерпілому відшкодування у випадках і порядку, передбачених чинним законодавством. Роботодавець зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати прав та інтересів суб'єктів освітньої діяльності, що охороняються законом.

У вузькому, суто соціологічному сенсі, соціальну відповідальність у галузі охорони праці тлумачать як специфічні характеристики, які віддзеркалюють міру, ступінь прийняття будь-яким соціальним суб'єктом, групою соціально-значущих цілей суспільства, готовність до виконання взаємних прав і обов'язків у процесі спільної освітньої діяльності з метою забезпечення усталеного розвитку як суспільства в цілому, так і окремих спільнот і особистостей. Це – надання переваги інтересам широких верств населення, навіть коли вони не співпадають з інтересами окремої особистості або роботодавця. Соціальна відповідальність має більш широке поле функціонування, не носить правового, примусового характеру, приймається добровільно суб'єктами освітньої діяльності, регулюється соціальними нормами, за порушення яких можуть бути застосовані лише суспільні санкції (засудження громадською думкою, ЗМІ, або схвалення, підвищення іміджу, довіри), в той час як за порушення юридичних норм можуть бути застосовані санкції у відповідності з адміністративним, навіть кримінальним кодексом.

Соціальна відповідальність виступає певним рівнем добровільного реагування організації-роботодавця на проблеми соціального захисту потерпілих від існуючих умов виробництва та створення безпечних умов праці.

Зростаюче значення соціальної відповідальності, виявлення її як усезагального фактору, що забезпечує цілісність соціальної системи, дозволяє сформулювати й обґрунтувати закон зростання соціальної відповідальності [8, с. 120]. Змістом закону є перехід історичної необхідності у потребу для кожного суб'єкта соціальних відносин вільно обирати оптимальний варіант поведінки і діяльності в інтересах прогресивного розвитку суспільства. Закон виявляє себе у двох взаємопов'язаних формах: у формі вдосконалення об'єктивних відповідальних зв'язків, що пронизують усі структурні компоненти (підсистеми) суспільства, створення і регулювання яких – головна задача соціального управління; у формі переходу соціальної відповідальності із зовнішнього детермінанта поведінки і діяльності у внутрішній спонукальний компонент психологічної структури особистості, перетворення соціальної відповідальності в потребу кожного члена суспільства.

Але, коли йдеться про соціальну відповідальність, пріоритет повинен надаватися соціально значущим інтересам суспільства перед груповими, класовими, особистими. Саме це надає можливість досягти консенсусу, забезпечити соціальну стабільність суспільства, його усталений розвиток, що відповідає потребам теперішнього часу і забезпечує майбутнім поколінням можливість задовольняти їхні власні потреби.

Однак, щоб цей механізм діяв, необхідно створити не тільки об'єктивні умови, сформулювати правову соціальну державу, демократичне суспільство, а й привести у відповідність суб'єктивні чинники, а саме – сформувати у соціальних суб'єктів, представників держави, роботодавців, громадянського суспільства соціальні настанови діяти

соціально відповідально. У зв'язку з цим виникає актуальне завдання забезпечити формування соціальної відповідальності як особистісної якості соціального суб'єкта. Тільки в цьому разі механізм соціальної відповідальності запрацює, оскільки ніякими наказами, законами не можна сформувати внутрішню мотивацію соціально відповідальної поведінки.

Соціальна відповідальність – це системна, соціальна якість особистості, яка визначає особливості і свідомості, і діяльності. Соціальна відповідальність – не тільки розуміння і прийняття соціально значущих інтересів суспільства, але й готовність, уміння не спричинити збитків соціуму своєю діяльністю, враховувати інтереси інших, не нанести їм шкоди. Люди повинні передбачати наслідки своєї діяльності й регулювати свою поведінку не тільки на основі своїх потреб та інтересів, але й на основі вимог суспільства, тому в людини об'єктивно виникає відповідальність за свою поведінку й діяльність.

Основними характеристиками соціальної відповідальності в галузі освіти є *добровільність; інтегрованість у освітню стратегію навчального закладу; системність; користь для всіх зацікавлених сторін*: педагогів, споживачів освітніх послуг, громади тощо, а також для самого закладу освіти; *внесок у процес сталого розвитку*.

Відповідальний підхід не пропонує насилля над особистістю, тому що в умовах реформування суспільства система відповідальності створюється в інтересах людини. Згідно із законом зростання соціальної відповідальності особистість вільно обирає оптимальний варіант поведінки та діяльності, відповідний до вимог суспільства. Цей вибір визначається особистими потребами та інтересами, бо тільки діючи вільно разом із усіма членами суспільства відповідно до інтересів соціального прогресу, особистість отримує можливість задовольнити як суспільні, так і особисті потреби. Потреба у відповідальності стає умовою переходу необхідності у свободу і навпаки (вільна діяльність людини в сучасних умовах є історично необхідною). Потреба для людини – не зовнішня, а внутрішня необхідність, що зумовлює потребу у відповідальності як важливий особистісний чинник поведінки і діяльності, який дозволяє скоординувати цілі суспільства і кожного його члена.

Суспільство має право чекати від роботодавців того або іншого рівня соціальної відповідальності в таких питаннях, як охорона праці, навколишнього середовища, забезпечення безпеки виробництва, матеріальне забезпечення незаможних верств населення тощо. Однак технічні, фінансові та інші можливості освітніх закладів в цьому плані не безмежні. Оцінюючи їхні можливості загалом, не можна забувати того факту, що головною умовою функціонування будь-якого закладу освіти є його соціально-економічна ефективність, яка визначається рівнем освітньої діяльності.

Піднесення потреб особистості завжди історично обмежене існуючими можливостями суспільства у задоволенні постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб. Система соціальної відповідальності – саме той засіб, який дозволяє формувати потреби особистості, регулюючи цей процес як в інтересах суспільства, так і в інтересах кожної конкретної особистості. Засвоєні особистістю соціальні вимоги набувають притаманного їм змісту тільки в результаті предметної, практичної діяльності. Інтеріоризовані соціальні вимоги – це та психологічна установка, що спонукає особистість діяти за своїми переконаннями, виявляючи соціальну активність у всіх сферах життєдіяльності і насамперед – у сфері праці.

Особистість є головним компонентом соціальної системи та умовою її розвитку, отже, цілісна особистість – необхідна умова піднесення цілісності суспільства. Формування цілісної особистості передбачає її соціалізацію на основі відповідальних зв'язків у системі охорони праці в галузі освіти. Закон зростання соціальної відповідальності вимагає, щоб особистість у процесі соціалізації перевела на внутрішній особистісний рівень цілісну систему відповідальності. В такій цілісній (відповідальній) особистості система всезагальної, тотальної відповідальності знаходить завершеність як умова вирішення задач освіти в галузі охорони праці.

Охорона праці стосується досягнення і підтримки найвищого рівня фізичного, інтелектуального і соціального процвітання педагогічних працівників і споживачів освітніх послуг, запобігання звільненням у зв'язку зі станом здоров'я, викликаного умовами праці, їхнього захисту від ризиків, пов'язаних із нанесенням шкоди здоров'ю, і адаптації освітнього середовища до фізичних і психологічних можливостей працівників. Освітні заклади повинні розробити політику охорони праці, у якій буде чітко прописано, що жоден із елементів освітньої діяльності закладу не є важливішим за охорону праці, і що охорона праці є невід'ємною частиною освітньої діяльності закладу, застосовувати системи управління охороною праці, які засновані на залученні зацікавлених працівників і які визнають і поважають права учасників освітнього процесу на відмову від роботи, що явно може викликати серйозну і неминучу загрозу їхньому життю і здоров'ю або життю і здоров'ю інших, та участь у прийнятті рішень із охорони праці.

Говорячи про *відповідальність роботодавців*, не можна економити на охороні праці. Урядом повинен бути визначений перелік заходів у сфері охорони праці, які повинні фінансуватися за рахунок роботодавців. Коли працівники стикаються з несправедливістю у сфері охорони праці, вони відповідним чином ставляться до виконання професійних обов'язків, а продуктивність їхньої праці є меншою. Якщо відбуваються небажані події з точки зору охорони праці, потім доводиться вкладати набагато більше коштів, ніж можна було б це зробити під час поточної роботи. Тому найкращим є своєчасне вживання заходів з охорони праці у відповідності до визначених стандартів.

Традиційно виокремлюються такі положення сучасної концепції соціальної відповідальності освітніх закладів-роботодавців. По-перше, більше не можна покладатися на концепцію особистої вигоди, оскільки вона не обов'язково приведе до блага суспільства. У тих випадках, коли між приватним і суспільним благом існують конфлікти, перше має підпорядковуватися другому. По-друге, система освіти повинна спиратися більшою мірою на принципи плюралізму та конституціоналізму. По-третє, добробут суспільства не можуть забезпечити виключно уряд або організації роботодавців, працівників нарізно. Тому необхідно покінчити з протистоянням уряду, роботодавців і працівників освітніх закладів. По-четверте, керівництву закладів освіти потрібно врівноважувати конкуруючі інтереси та встановлювати пріоритети, що враховують інтереси як інвесторів, педагогічних працівників, споживачів освітніх послуг, постачальників і конкурентів, так і національних та місцевих громад, інших добровільних організацій і навіть неорганізованих груп.

Таким чином, концепція соціальної відповідальності закладів освіти в охороні праці ґрунтується на визнанні існування їхніх тісних взаємозв'язків із суспільством. В умовах ринку в роботі закладів освіти з охорони праці великого значення набувають такі фактори:

- економічна зацікавленість роботодавців у зменшенні витрат на штрафні санкції, ремонт пошкодженого устаткування, відшкодування шкоди потерпілим;
- необхідність постійного підвищення якості і конкурентоздатності освітніх послуг, що можливо лише за сприятливих і безпечних умов праці;
- моральна і юридична відповідальність роботодавця за нещасні випадки і відшкодування збитків потерпілим та їхнім сім'ям;
- моральна відповідальність роботодавця перед трудовим колективом і споживачами освітніх послуг за створення гуманних умов праці;
- необхідність зміцнювати позиції закладу освіти на ринку освітніх послуг серед вітчизняних і зарубіжних конкурентів;
- необхідність підносити ефективність освітнього процесу й віддачу кожної затраченої людино-години, підвищувати ефективність використання людських, матеріальних і фінансових ресурсів;
- забезпечення досягнення перспективних цілей освітнього закладу, що неможливо без підвищення рівня охорони праці.

Названі фактори чинять певний моральний і матеріальний тиск на роботодавця, що змушує його постійно і систематично займатися питаннями охорони праці. Однак цей тиск, як і приписи державних інспекцій та численні нормативні акти, самі по собі не дадуть ефекту, якщо власник не буде створювати особливу атмосферу довіри, чесності, порядності у стосунках, вірність слову, поваги до законів і традицій, тобто певних неписаних правил поведінки і дій.

Відповідальність працівників закладів освіти і споживачів освітніх послуг містить такі позиції:

- додержання зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором (угодою, трудовим договором) та правилами внутрішнього трудового розпорядку закладу освіти;

- співробітництво з роботодавцем у справі організації безпечних і нешкідливих умов праці, особисте здійснення посилюючих заходів із усунення будь-якої освітньо-виробничої ситуації, яка створює загрозу життю чи здоров'ю людей і навколишньому природному середовищу, повідомлення про небезпеку своєму безпосередньому керівникові чи іншій посадовій особі.

Освітні заклади, що застосовують соціально відповідальні трудові відносини, безумовно мають розраховувати на досягнення відповідних потенційних переваг. Соціально відповідальні трудові відносини освітнього закладу в сфері охорони праці можуть позитивно впливати на можливості щодо найму на роботу, покращити мотивацію та збереження кадрів і виконання зобов'язань по охороні праці, позитивно позначитися на репутації закладу освіти, скоротити витрати, підвищити ефективність освітньої діяльності, підтримувати моральний стан персоналу, впливати на думку інвесторів, донорів, спонсорів і фінансового співтовариства, впливати на взаємини з урядом, засобами масової інформації, постачальниками, аналогічними за рівнем освітніми закладами, споживачами освітніх послуг і співтовариством, у якому заклад функціонує, розвивати взаємну довіру із зацікавленими сторонами.

Поставлені та розв'язані у процесі дослідження завдання визначають подальшу перспективу наукових розробок у напрямі проблем соціального партнерства і діалогу як принципу законодавчого та нормативно-правового забезпечення охорони праці в галузі освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрющенко А. І. Соціальна відповідальність : теоретико-методологічний аспект аналізу / Андрющенко Аліса Іллівна, Рябець Інна Миколаївна // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – № 844. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Вип. 23. – С. 133-135.
2. Буко С. Корпоративная социальная ответственность как принцип ценностно-ориентированного менеджмента / С. Буко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 149-158.
3. Конституция Украины. – Харьков : Парус, 2005. – 64 с.
4. Криворучко Н. Соціальна відповідальність як основна розвитку українського суспільства [електронний ресурс] / Н. Криворучко. – Режим доступу: <http://www.politiko.ua/blogpost59132>.
5. Романова Л. В. Цілі бізнесу та відповідальність менеджменту в реалізації національної ідеї / Л. В. Романова // Вісник Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2006. – № 1. – С. 223-225.
6. Смирнов Г. Л. Демократия, свобода и ответственность личности / Г. Л. Смирнов. – М. : Политиздат, 1968. – 326 с.
7. Стижов А. Формирование и развитие системы корпоративной социальной ответственности в современной экономике России : автореф. дис. ... доктора экономических наук / А. Стижов. – М., 2007. – 39 с.
8. Шибко О. І. Соціальні принципи, закони і норми як система соціальної відповідальності / О. І. Шибко // Схід. – 2009. – № 4 (95). – С. 117-121.

АНДРЕЙ ЦЫНА

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СФЕРЕ ОХРАНЫ ТРУДА

Рассмотрен комплексный подход к решению проблемы охраны труда в сфере образования на основе принципов социальной ответственности. Проанализированы виды ответственности, закономерности её проявления, компоненты ответственности всех участников образовательной деятельности.

Ключевые слова: социальная ответственность, охрана труда, субъекты образовательной деятельности.

ANDRY TSYNA

DETERMINATION OF BASIC PRINCIPLES OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN LABOUR PROTECTION

The complex approach to the decision of problem of labour protection in the education sphere on the basis of principles of social responsibility is considered. The types of responsibility, characteristics of its displaying, responsibility components of all participants of educational activity are analysed.

Keywords: social responsibility, labour protection, subjects of educational activity.

Одержано 23.04.2012, рекомендовано до друку 5.05.2012.